

MANİHEİZM *

Kurt RUDOLPH

Çev.: Mustafa BIYIK **

Roma İmparatorluğu'nda büyük gnostik okulların şekillenışı ikinci yüzyılda son bulurken, üçüncü asırda, doğuda (Mezopotamya) dünya çapında gnostik bir dinin altın devri başlar. Bu, insanlık tarihine büyük din kurucularından biri olarak geçmiş bir adamın eseridir. Sözüünü ettiğimiz Maniheizm, dinler tarihinde bilinen dört dünya dininden biri sayılabilir. Bunun anlamı, onun Buddizm, Hıristiyanlık ve İslam ile aynı konumu paylaşması; fakat bunlardan farklı olarak geçmişte kalmış olmasıdır. R. Haardt onu “misyonerlik özelliği ile evrensel bir vahiy dini olarak, geç dönem antik çağ Gnostisizm'inin (*Gnosis*) son ve mantıklı düzenlemesi” biçiminde nitelmiştir.¹

Maniheizm'in Ortaya Çıkışı Sağlayan Koşullar

Bu gnostik dünya dininin doğuşu için gerekli zemin –bu nitelime tamamen yerindedir- uzun bir süreden beri hazırlanmış bulunuyordu. Zira Mezopotamya sadece antik bir medeniyete değil; aynı zamanda binlerce yıllık bir tarih esnasında gelişen ve birbirleriyle karşılaşan farklı dini gelenekler zenginliğine de sahipti. Bu bölgede, geç Helenistik döneme kadar izlerine orada-burada rastlanabilen antik Babil kültürünün filizleri yanında, Fars yönetimi (m.ö. 539) ile nüfuz temin eden İran dini düşünceleri ve daha sonra İskender'den itibaren de Hellenistik medeniyet vardı. Ayrıca Babil Sürgünü (m.ö. 597) diye adlandırılan zamanda bölgede güçlü bir Yahudilik

* Bu metin, Kurt RUDOLPH'un *GNOSIS: the Nature and History of an Ancient Religion* (trans. Ed. Robert McLachlan Wilson, Edinburgh, 1983) adlı eserinin 326-342. sayfalarının çevirisidir.

** G. Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 *Sacramenta Mundi. Theol. Lexikon für die Praxis*, Freiburg/Breisgau (Herder), c. III, 1969, sütun 328 (English Translation London 1969, 373). Ayrıca A. Böhlig in *Die Gnosis III (Der Manichäismus)*, s. 27 ve devamı ile karşılaştırmız.

ortaya çıktı. Hıristiyanlık buraya ikinci asırda Suriye'den girdi ve özellikle kuzeyde Urfa ve Nusaybin gibi merkezler oluşturdu. Başlangıçta gnostikler (Urfa'da bulunan bu özel sapkın grup, Quq adında birinin taraftarlarıdır, Quqiler), Marcionistler ve Yahudi kökenli Hıristiyanlar gibi sonradan sapık ilan edilen grupların egemen olması dikkat çekicidir. İlk dönem Doğu Hıristiyanlığı'nın bu durumu, onun ikinci ve üçüncü asırlardaki başlangıcından itibaren görünüşte tipik bir özelliğiydi ve bu özellik, *İnci'nin Şarkısı* ile *Süleyman'ın Mezmurları*'nı içeren düzmece eser *Thomas'ın İşleri* ve Mani'nin ilk öncülerinden Bardaisan (Latince: Bardesanes) figürü gibi bu bölgede gnostik ve gnostikleştirici eserlerin ortaya çıkışının kaynağını da açıklar.

Bardaisan

"*Suriyeli Filozof*" diye isimlendirilen bu kişi, yaşamının önemli bir bölümünü Urfa kralı IX. Abgar'ın sarayında geçirdi (179-216). Şehrin Romalılar tarafından ele geçirilmesinden sonra (216) Ermenistan'a gitti ve muhtemelen 222 yılında orada öldü. Bardaisan, benimsemiş olduğu Gnostisizm ile şekillenen bir Hıristiyanlıkla, Doğulu Yunan eğitimini şahsında topladı. Görünürde Hıristiyan Urfa'yı güçlü bir şekilde etkileyen mensubu olduğu topluluk ya da okul için Süryanca 150 ilahiden oluşan bir kitap yazdı. Mezmurlar örneğine göre oluşturulmuş olan bu kitap, sadece daha sonraki amansız hasmı Urfalı Ephraem (306-373) tarafından parçalar halinde muhafaza edildi. Onun öğretilerini izleyen öğrencilerinden biri kader konusunda, heresiografik kaynaklar yanında, Bardaisan'ın düşüncelerini ilk elden kavramamızı sağlayan tek eser olan *Ülkelerin Şeriatları Kitabı* adında diyalojik tarzında bir risale yazdı.² Diğer eserler başlıkları dışında bize ulaşmadı. Bazıları da (*Süleyman'ın Mezmurları* ya da *İnci'nin Şarkısı* gibi) yanlış bir şekilde ona dayandırıldı. Bardaisan'ın sadece kısmen yeniden kurgulayabileceğimiz öğretisini değerlendirmek kolay değildir ve bu, günümüze değin araştırmacılar arasında tartışma konusudur.³

O, bir taraftan ilk dönem Suriye Hıristiyanlığı'nın hür düşünceli bir temsilcisi olarak düşünülürken, diğer taraftan Hilgenfeld (1864)'in bir

2 H.J.W. Drijvers tarafından Süryanice versiyonunun yeni baskı ve İngilizce çevirisi: *The Book of the Laws of the Countries*, Assen, 1964. Almanca çevirisi : A. Merx, *Bardesanes von Edessa*, Halle 1863, ss. 25-55; H. Wiesmann'ın 75'de *Jahre Stella Matutina*, Feldkirch 1931, ss. 553-572.

3 H.J.W. Drijvers'in büyük monografisi *Bardaisan von Edessa* ve benim araştırmamla karşılaştı: *Theologische Rundschau* 34 (1969) 223-24; 37 (1972) 349 ve devamı. Bardaisan öğretisinin gnostik özelliği özellikle B. Aland tarafından *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 81 (1970), ss. 334-351'de ortaya konulmuştur. Son dönemde Dietrich'te Synkretismus, ss. 123-143.

monografisinde “son gnostik” olarak tanımlanır. Bu, kısmen ilk dönem Süryani (Urfa) Hıristiyanlığı’nın konumunu belirlemek amacıyla kullanılan yetersiz terminolojiden; kısmen de eksik kaynaklardan ileri gelir. Eğer Kilise Babaları’nın, özellikle de Süryanilerin rivayetleri kabul edilecek olursa, Bardaisan’ın öğretisinin Doğu Gnostisizm’inin özel bir şekli olarak ele alınması gerekir. Bardaisan, bazı heresiolojistlerin (Hippolytus gibi) kabul ettiği gibi Valentinus’un öğrencisi değildi. Ancak o, ilahiyatı etkileyen ve ekolünde açıkça devam eden ve Maniheizm’e geçişini kolaylaştıran gnostik (Hermetik de dahil) düşünceleri açıkça kullandı. Onun dünya görüşü tamamen kötümser olup, Tanrı ve Karanlık (heyula) dualizmine dayanır. Onlar arasında dört temel unsur bulunur: Işık, rüzgar, ateş ve su. Bu unsurlar asli düzenin mukadder ihlali sonucu karanlıkla kaynaştılar ve bu, evrenin yaratılışı sonucunu doğurdu. Felaketi sadece Mesih’le özdeşleştirilen *düşüncenin kelimesi* ya da *İlk Tanrı’nın Gücü* durdurabilir ve üzerinde Tanrı’nın saf ruhani dünyasının bulunduğu daha yüksek (ruhani) ile daha alçak (maddi) bölümlerden oluşan karışımdan bir düzen kurabilir. Beden ile maddenin kötü olduğu ve Adem’in düşüşünden dolayı Tanrı’ya dönemeyecek olan ruhun kurtuluşunu engelledikleri düşünülür. Ruh sadece İsa aracılığıyla Tanrısal ruhun yardımıyla bir kez daha *gerdek odasına* (bridal chamber) yükselme gücüne sahip olabilir. Bunun önemli bir vasıtası *bilgi*, yani *idrak*’dır. Bu, onun şu görüşleri ile tutarlıdır: Bardaisan’a göre beden yeniden dirilişi söz konusu değildir ve İsa yeryüzünde hayali bir bedene yerleşmiştir. Bu, onun gnostik dünya görüşü ile yakın bağlantısını her şeyden daha iyi kanıtlar. Onun ortaya koyduğu Yunan düşüncesinden alınmış evren düzeni ile ilgili kademelendirilmiş değerlendirmesi (gezegenler ve yıldızlar yalnızca kötü güçler değildirler) ve yukarıda sözü edilen diyalojik tarzında risalede ortaya koyduğu gibi, astrolojinin kadcılığına karşı irade özgürlüğünü savunması buna tamamen uygundur. Şayet, Batıda Gnostisizm’in çeşitli tezahürleri Bardaisan ile karşılaştırılacak olursa, diğer gnostik okullar ile beraber ondan Maniheizm’e zemin hazırlayan bağımsız Doğu Gnostisizm’inin yazarı olarak söz etmemiz için iyi neden vardır.

Mani’nin Hayatı

Din kurucusu Mani, Mezopotamya’nın güney bölgesindedir. Muhtemelen 14 Nisan 216’da Dicle kenarında Fars başkenti Silifke-Ktesifon’da doğdu. Ailesinin asil İran soyundan olduğu, hatta annesinin Part kral soyuna mensup olduğu söylenir; ancak bu şüphelidir. Babası Pattak (Yunanca: Pattikios; Latince: Patecius), gnostik bir vaftiz mezhebine katılmış ve oğlunu da ilk dönemde bu mezhebe sokmuştur. Son zamanlarda

bulunan bir kaynak olan *Cologne Mani Kanunnamesi* (Cologne Mani Codex)'nden açıkça anlaşılmaktadır ki bu, takriben m.s. 100 yılında Suriye'de ortaya çıkan efsanevi peygamber Elkesai (Tanrı'nın gizli gücü)'ye kadar dayandırılabilceği ileri sürülen sapık Yahudi kökenli Hıristiyan Elkesailer cemaatiydi. Bugüne değin güney Irak'ta yaşayan Mandenler de, genç Mani'nin etrafını çevreleyen bu vaftizci fırkanın bir parçasını oluşturdu. Mani yaklaşık olarak 228/29 yılında 12 yaşında iken ilk vizyonla karşılaştı. Bu görüntü sırasında onun *göksel eşi, ikizi, ortağı* veya *dostu* ona gözüktü ve onu sürekli koruyup yardım edeceğine dair ona söz verdi. Mani daha sonra bunda *teselli edicinin* (Paraklit) ya da kendi öğretilerinin "gizlerini" ona bildirmiş olan *Kutsal Ruh*'un etkin vahyini gördü. Bu tecrübe sonucunda Mani çevresiyle ilişkisini kesti ve bu tecrübe üzerine düşünmeye başlayarak vaftizcilerin uygulama ve öğretilerini düzeltmeye çalıştı. Bu durum cemaatte bir bölünmeye ve Mani'nin kovulmasıyla sonuçlanan resmi bağların kopmasına yol açtı. Sadece babası ve iki müridi onunla kaldı. Bu sırada 24 yaşında iken bir başka tecrübe daha yaşadı ve gerçek görevinin *Işığın Elçiliği*'ni yapmak olduğunu anladı. Bu, 19 Nisan 240 olarak tarihlendirilebilir ve bir kez daha Tanrı'nın yani Işık Kralı'nın koyduğu düzene göre hareket eden *Dost*'un bir vahyi olarak alınabilir. Mani, bir ilahide rolünü özetle şöyle ifade etti:

“Ben, Babil ülkesinde doğan kadirşinas bir dinleyiciyim (yani öğrenciyim),
Babil’de doğdum ve hakikatın eşliğine yerleştirildim.
Ben Babil’den gelen bir şarkıcı, bir dinleyiciyim,
Ben, dünyaya bir daveti bildirmek için Babil’den geldim.”⁴

Onun daha sonraki yaşamı hakkında sadece kaba bir fikre sahibiz. Öğrencileriyle beraber görünüşe göre ilk cemaatini oluşturduğu başkent Silifke-Ktesifon'a kaçtıktan sonra İran'ın içinde ve dışında davetini etkin bir biçimde yaymaya başladı. Elçiler Batıya, Roma eyaletlerine gönderilirken Mani'nin kendisi de 241 yılında bir gemi ile Hindistan'a ve oradan da İndus Vadisi'nin yukarısına, Turan'a seyahat etti ve orada kralı kendi safına çekti. Yaklaşık 242/43 yıllarında I. Ardashir'in ölümünden sonra yeni yönetici I. Şapur (*Shapur*)'a (242-273) sadakatını sunmak için Babil'e geri döndü. Mani, I. Şapur'dan destek bulmayı ve hatta kralın maiyetine girmeyi başardı. O sırada kralın iki kardeşi Mani'ye bağlanmışlardı. Açıkça görülüyor ki, bu yeni evrensel din kendini Pers İmparatorluğu için mutlak güce sahip Zerdüş ruhban sınıfı Magi'nin yer almadığı uygun bir ideoloji olarak sundu. Mani artık hiç bir engel olmadan öğretisini yayabiliyordu. Öğrencilerini Suriye,

4 A. Adam, *Texte zum Manichäismus* 111'den alıntı yapılmıştır. Metin, Turfan fragmanlarından birinden (M4) alınmıştır.

Mısır ve Doğu İran'a gönderdi. "Ben ... Doğu'dan Batı'ya kadar yaşam ekini ektim. Gördüğün gibi benim umudum dünyanın doğusuna ve yer kürenin bütün bölgelerine (yani Batı'ya), Kuzey ve Güney yönüne ulaştı. Elçilerden hiç biri şu ana kadar bunu yapmadı..." I. Şapur öldüğünde halefi I. Hürmüz (273-74)'de Mani'ye iyi duygular besledi. Fakat I. Behram (274-77) zamanında talihi değişti. Herhalde o dönemde Magi sınıfı, İran'ın geleneksel dini düzenini altüst etme tehdidinde bulunan istenmeyen bu rakibi ortadan kaldıracak bir etkiye sahip olmuştu. Zerdüş Kilisesi'ni tam bir reformdan geçirme amacında olan Magi'nin başkanı Kartir (Kartēr), Mani'nin baş düşmanı olarak gözüktü. Mani'nin Belapat (Gundeshapur)'da ikamet eden Büyük Kral'ın görüşünü değiştirme girişimi başarılı olamadı. Hapse atıldı ve orada çok geçmeden zincire vurulmuş olarak 276'nın ilkbaharında öldü. Cesedi o dönemde sapkınlara uygulanması gelenek olduğu üzere parçalara ayrıldı ve kent dışında teşhir edildi. Mani'nin cemaati bu olayda efendilerinin ıstırabını ve "haça gerilişini" (şehadetini) gördü ve bu olaydan sonra onun ışık ülkesine yükseldiğine inanıldı.

Maniheizm'in Yayılışı

Mani Kilisesi artık zor koşullarda varlığını sürdürdü; zulüm ve bölünmelerle karşı karşıya kaldı. Cemaatin önderliğini yapan Mani'nin halefleri de şehit edildiler. Bu durum Maniheizm'in Fars topraklarında gerilemesine yol açıtsa da (Mazdekilerin acımasız bir sertlikle bastırılan ihtilalcı hareketi (494-524), sonunda buna katkıda bulundu), her yerde böyle olmadı. Aksine onun Doğu ve Batı ülkelerinde göç yoluyla yayılışı hızlandı. Tüccarlar ve misyonerler (öğrenciler) kurucularının işini sürdürdüler. Yaklaşık 300 yılında "Işık öğretisi" diye adlandırılan öğretiyeye, Suriye, Kuzey Arabistan, Mısır ve Kuzey Afrika'da (St. Augustine burada bu öğretiyeye 373-382 arasında katıldı) rastlanabiliyordu. Maniheizm Suriye'den Filistin, Anadolu ve Ermenistan'a ulaştı. Dördüncü yüzyılın başlangıcında Roma ve Dalmaçya'da ve hemen sonra da Fransa ile İspanya'da Maniheistlerin bulunduğu dair kanıt bulunmaktadır. Maniheizm'e karşı tartışma metinleri ve mevcut dinden ayrılanlara karşı çıkarılan imparatorluk kararları Maniheizm'in etkisine karşı koymaya çalışır; başka fırkalarda farklı örtüler altında (Pavloscular, Bogomiller, Katharlar) etkisini Ortaçağ'a kadar sürdürse de, daha VI. yüzyıldan itibaren din ortadan kaybolur. Batı'da artık hiçbir gerçek Maniheist'in kalmadığı bir dönemde, Maniheizm geliştiği Doğu'da konumunu daha başarılı ve kalıcı kılabildi. Bu belki de Hıristiyanlık ve Zerdüştlük tekeline son vermiş olan İslam'dan kaynaklanmaktaydı. Mani dini, Arap fetihlerinin ilk döneminde bir kere daha İran'da, kısmen aydınlar arasında revaç bulan bir din olarak müsamaha

gördü. Maniheizm Doğu İran (Horasan)'dan gelmiş olmasına karşın; Orta Asya (Türkistan, Tarım Havzası) onun merkezi oldu. Hatta burada 762'de Uygur İmparatorluğu'nun devlet dini olmayı da başardı. İmparatorluğun çöküşünden sonra (840), onu izleyen küçük devletlerde, acımasız Moğol saldırısında tamamen yenik düştüğü XIII. yüzyıla değin Buddizm ve Nesturi Hıristiyanlığı yanında kendi durumunu korumayı sürdürdü. Maniheizm'in Orta Asya'daki önemi, XX. yüzyılın başlangıcında Alman, Fransız ve Rus bilginleri tarafından birkaç defa yapılan Turfan seferleri sırasında elde edilen bu dönemden kalma pek çok yazılı belge ve freskolarla ortaya kondu.

VII. yüzyılda Mani'nin takipçileri de İpek yolunu izleyerek Türkistan'dan Çin'e vardılar. İlk öğrenciler 694'de Çin İmparatorluk sarayında kendilerini gösterip Buddistlerle, Nesturilerle ve Taoistlerle yarıştılar. Misyonerlik uygulamasında Çin geleneğine nasıl uyum sağlayacağını bildiğinden Maniheizm aleyhine birkaç ferman çıkarıldı ve Konfüçyüs'e bağlı aydın kişiler ona şiddetle karşı çıktılar. 843-844'te müntesipleri kanlı bir baskına maruz kaldılar ve cemaatin çoğu öldürüldü. Buna rağmen XIV. yüzyılın sonlarında Ming sülalesinden imparatorlar hala "saygın ışık dininin" takipçilerine karşı tedbir alma gerekçesi bulabiliyorlardı. (Portekiz kayıtlarına göre) Çin'in güneyinde Maniheizm geleneklerinin XVII. yüzyılda hala yaşadığı rivayet edilir. Maniheizm etkisinin Tibet'e kadar da izi sürülmüştür. Bu şekilde Maniheizm Gnostisizm'i İspanya'dan Çin'e yayıldığı süre içinde bin yıldan daha fazla bir tarihe sahip olmuştur. Böylece cemaatine şunları söyleyen Mani'nin haklılığı da kanıtlanmıştır: "Fakat umudum Batı'ya ve Doğu'ya uzanacaktır ve onlar bütün dillerde onun vaazının sesini duyacak ve onu bütün şehirlere vaaz edecekler. Benim dinim bu ilk noktada bütün eski dinlerden üstün çıkar. Çünkü, eski dinler münferit yerlerde ve münferit şehirlerde kuruldu. Benim dinim bütün şehirlere uzanacak ve onun bildirisi her yere ulaşacak."⁵

Maniheizm'e Ait Eserler

Mani, eserini tahriften korumak ve unutulmamasını sağlamak için inanç sisteminin yazılı olarak korunmasına büyük önem verdi. O, bu noktada da seleflerinden, ilk peygamber ve din kurucularından üstün olmayı amaçladı. Ona göre bunlardan hiç biri yazılı kitap bırakmamıştır ve dolayısıyla onların mesajları eksik bir biçimde korunmuştur. Bu amaçla yeni, kullanışlı bir alfabe geliştirdi ve Farsça-Süryanice bir takım eserler yazdı; bunların yazımına ve çoğaltılmasına büyük özen gösterdi. Bu şekilde mevcut hale gelen metin ve kitapla ifade edilen Maniheizmlerin üstün kültürü, ona

5 Basılmadı. C. Schmidt/H.J. Polotsky, Ein Mani-Fund in Ägypten 44, Berlin 1933, (metin s. 86).

daha sonra “nakkaş” lakabını kazandırdı. Ne yazık ki onun kendi eserlerinden sadece hasımları veya taraftarlarının eserlerinde nakledilen çok az sayıda parçalar kaldı.⁶ Fakat en azından onların isimlerini biliyoruz: Büyük Kral I. Şapur’a ithaf edilen bir eser olarak *Şapuragan* (*Shahpuhrakân*), *Büyük veya Yaşayan İncil* (*Great or Living Gospel*), *Hayat Hazinesi* (*Treasure of Life*), *Pragmateia* (yani kompozisyon, tarih çalışması), *Sırlar Kitabı*, mektuplar ve risaleler, bazı ilahi ve dualar ve ayrıca resimlerle dünya görüşünü anlattığı bir çeşit resim kitabını (*Eikon veya Ardhang*) içeren bir külliyat olan *Devler Kitabı*. XIX. asrın sonuna kadar Hıristiyan, Zerdüşt ve İslam heresiolojistleri tarafından muhafaza edilen birkaç şeyden başka Maniheizm’in hemen hemen hiç bir özgün kaynağı yoktu. Ancak yukarıda zikredilen Turfan Seferleri (1898-1916) beklenmedik zengin bir Maniheist literatürü ve sanatı ortaya çıkardı (İran, Eski Türkistan ve Çin’de).⁷ En önemli bölümleri Berlin’e geldi. Bunların yayımlanması henüz tamamlanmadı. [Bunlar arasında] inançla ilgili metinler, ilahiler, dualar, günah çıkarma ile ilgili deyişler, ilmihaller, öğüt risaleleri ve mektuplar, tefsirler, tarihi ve mitolojik türden rivayetlerle duvar resimleri ve minyatürler yer almaktadır. Eserlerin çoğu kötü şekilde hasarlı ve parça parçadır. Bunlar Maniheizm’in geç dönemine (VI-X. asırlar) ait olsalar da, ilk kez bu esrareniz dine doğrudan ulaşmamızı sağlar. Ayrıca onlar Mani’nin eserlerinden, yani *Şapuragan*’dan parçaları içerir. Bir kaç on yıl sonra (1930’da) başka bir bağlamda daha önce sözünü ettiğimiz Carl Schmidt, Medinet Madi’den (Orta Mısır’da Fayyum Vahası’nın güneybatısı) Kıpti dilinde Mani metinlerini ortaya çıkardı. Bu metinler kısmen Berlin’e, kısmen de Londra’ya götürüldü.⁸ Turfan’daki bulgulardan farklı olarak bu Kıpti metinler nispeten iyi bir şekilde korunmuş ve aynı zamanda da daha eski kitaplar (*codexler*)’dı. Bunlar yaklaşık 400 tarihine dayanır ve bundan dolayı Maniheizm’in doğuşundan sadece 150 yıl sonra yazıldı. Bu eserler muhtemelen IV. yüzyılda Yukarı Mısır’da Yunanca ve Süryanice’den tercüme edildi. Onların da yayımlanması henüz tamamlanmadı. Üstelik bazı kısımları ne yazık ki, II. Dünya Savaşı’nda kayboldu. Mani’nin öğrencilerine

6 A. Adam’ın Texte zum Manichäismus, ss. 1-35, 111-128’de kullanışlı bir koleksiyonu. Buna şimdilerde Köln Mani Codex’inden malzeme ilave edilebilir (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik’de A. Henrisch/ L. Koenen ile karşılaştırmız). Ayrıca karş.: A. Böhlig and J.P. Asmussen, Die Gnosis III, ss. 221-239.

7 A.v.Le Coq’un Auf Hellas Spuren in Ostturkestan, Leipzig 1926 grafik raporuyla karşılaştırmız. Şimdi en son raporlara göre Turfan ve Urumchi (Çin’de)’de önemli ölçüde çok materyal bulundu. Karşılaştırmız: H. J. Klimkeit’in Manichaean Art and Calligraphy, s. 23 v.d. , ss. IV, V, VI. (resim 6-9)

8 Karşılaştırmız: C. Schmidt, Neue Originalquellen des Manichäismus aus Ägypten, Stuttgart 1933; C. Schmidt/H.J. Polotsky, Ein Mani-Fund in Ägypten.

verdiği dersler niteliğinde ansiklopedik bir el kitabı olan ve bu güne kadar Mani'nin düşünce dünyasını en iyi tanıtan *Kefaleya* (yani *Temel Makaleler*) ve yine vaazlar ve bir ilahi kitabından oluşan bir külliyat basılmış bulunmaktadır. Her ikisi de Mani cemaatının dindarlığı hususunda değerli kanıtlardır. Son zamanlarda *Onun (Mani'nin) Bedeninin Yaratılışı Üzerine* (*On the Genesis of his (Mani's) Body*) başlığını taşıyan IV./VI. yüzyıla ait cep kitabı formunda (3.5 cm. X 4.5cm.) parşömen üzerine Yunanca el yazması ortaya çıktı. Bu eser onun ilk öğrencilerinin rivayetlerine dayanılarak cemaatı tarafından derlenen Mani'nin biyografisinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Henüz yeni basılmış olan bu metin de Mısır kaynaklı olup Köln papirüsler koleksiyonu içinde bulunmaktadır.⁹ Bu, Yunanca yazılmış bugün elimizde mevcut ilk özgün Mani metni olup, ilk cemaatın Doğu'ya ait geleneklerine dayanır.

Mani'nin Öğretisi

Orijinal kaynaklara bu önemli ilaveye rağmen, Mani'nin hangi temel sistemi savunduğu ya da sunduğu hususu hala çok tartışılan bir problemdir. Çünkü sahip olduğumuz eserler ve diğer rivayetler bu sistemin daima misyonerlik eğiliminden ve Maniheizm'in içinde yayıldığı İran-Pers, Hıristiyan ve Buddist çevreye sağladığı uyumdan doğan çeşitli görünümlerini ve tasarımlarını yansıtmaktadır. Bu çeşit bir uyum, Maniheizm öğretisinin kendine özel bir niteliğiydi. Otantik sistemin [ne olduğu] sorusunu cevaplamak için Mani'nin bizzat kendisinin diğer gelenek ve düşüncelere kolaylıkla uyum sağlayacak kadar esnek bir inanç sistemi ortaya koyduğu düşünüldü. Biz bu olgunun aynısını mevcut Gnostisizm dünyasından tanıyoruz. Kendisini bir filozof değil; ama bir gnostik teosof ve peygamber sayan Mani, görevinin yaşadığı dönemde Doğu'nun dinsel geleneğini insanın kurtuluşunu vurgulayan evrensel bir dinle birleştirmek olduğunu düşündü. Bu *bilinçli senkretizm*'i sağlamak amacıyla, gnostik kurtuluş öğretisi olma pratik amacını gözetken berrak bir kuramsal temel yapıya sahip son derece güçlü bir mitolojik sistem oluşturdu. Bu mitolojik sistemin parçaları kolay bir şekilde değiştirilebilecek özellikteydi ve Mani'nin diğer kavram ve kataloglara yönelişiyle de gösterildiği üzere onun bunu ispat ettiği anlaşılıyor. Üstelik modern araştırma gittikçe Kıpti Maniheizmi'ne ait metinlerde (özellikle *Kephalaia*'da) korunan geleneğin orijinal sisteme en yakın olduğu ve yeni de olsa benzer materyal ile İran metinlerinden desteklendiği görüşüne haklı olarak meydediyor. Böylece Mani'nin sisteminin Hıristiyan gnostik tabiatı ve yakın zamanda Köln Mani

9 A. Henrichs ve L. Koenen'in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1970, 1975, 1978, 1981, 1982'deki önsöz ile karşılaştırmız.

Codex'i ile doğrulanan onun Suriye-Mezopotamya çevresi aracılığıyla sapkın-gnostik Yahudi Hıristiyanlığı ile olan dolaylı ilişkisi¹⁰ anlaşılır bir hale gelir. Mani, kendi dininin diğer dinlerle, özellikle de köken itibarıyla yakın ilişki içinde olduğu İran Zerdüştlüğü ile birleştirilebilme hedefini gözetmeyi kaybetmeksizin, kristoloji, vahyin döngüsel olduğu öğretisi, eskatoloji, asketik yaşam gibi dinin pek çok özelliğinde söz konusu kaynaktan açıkça faydalanmıştır. Onun bu açıdan bilinçli olarak yetiştirdiği öğrencileri, Arap (VIII. yüzyıl) ve Orta Asya-Çin kaynaklarında (VI-X. yüzyıllarda) St. Augustine'nin yaşadığı dönemde (IV. yüzyıl) Roma egemenliğindeki Kuzey Afrika'da karşılaştığımız üzere, sadece bu eğilimi sürdürdüler ve Maniheizm'i bu tarzda biçimlendirmeye devam ettiler. Mani'nin Hıristiyanların *şefaatçısı*, Zerdüş'tün kurtarıcı oğlu ve geleceğin *Buddası* (*Maitreya*) olarak kabul edilmesi, görünürde elçi olarak belirlenen müridin yetkisinde olduğundan, bu inançlardan bir ya da ötekini özümsemesi anlaşılır bir hale gelir. O, Doğu'ya seyahatlerinde bu uygulamayı muhtemelen kendisi başlattı. Mani *Kephalaia*'da şöyle der: "Yazılı metinler, hikmet, vahiyler, meseller ve daha önceki tüm kiliselerin (dinlerin) ilahileri her yerde toplandı ve benim kiliseme (dinime) gelip, benim vahyettiğim hikmete eklendi. Nasıl ki suya su eklenirse çok su olur, bu şekilde eski (daha önceki) kitapları benim eserlerime ekledim ve eski (daha önceki) tüm nesillerde (şimdiye kadar) ortaya konmamış türde büyük bir hikmet oluştu. Benim yazdığım kitaplar (daha önce) ne yazıldı, ne de vahyedildi."¹¹ Bununla beraber, başka yerde bize söylenildiği üzere Mani öğretilerini insan ürünü bir kitaptan almadı; *En Kutsal Baba*, yani onun *Işık Ruh* (*nous*) "mahiyeti idrak edilemeyecek kadar kalabalık bir cemaatin arasından" onu seçti ve ona *sırlarını* ve bütün evreni açıklamak için onu çağırdı.¹² Mani bu ilahi bilgi zenginliği ile, "Şayet bütün dünya ve bütün insanlar öğretilerini dinleselerdi [o,] onları zenginleştirebilir ve bütün dünya için yeterli hikmeti sağlayabilirdi."¹³ Bu durum onun eserinde yer alan ve Din Felsefesi ile tabii bilimler alanlarında o dönemin Doğu

10 Bunu benim "Gnosis und Manichäismus nach den koptischen Quellen", "Die Bedeutung des Kölner Mani-Codex für die Manichäismusforschung" adlı çalışmalarım ve K.W. Tröger, Gnosis und Neues Testament 149-182'de P. Nagel, "Die apokryphen Apostelakten des 2. und 3. Jahrhunderts in der manichäischen Literatur" ile karşılaştırınız.

11 Karşılaştırınız: Schmidt/Polotsky, Ein Mani-Fund in Ägypten 41 (metin s. 85).

12 A. Henrichs/L. Koenen, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 5 (1970) 108; 19 (1975) 65.

13 A. Henrichs/L. Koenen, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 5 (1970) 98; 19 (1975) 69.

dünyasında olağanüstü eğitim düzeyine olduğu kadar, yazarın üstün hayal gücü ile edebi becerisine işaret eden gerçekten şaşırtıcı bilgisi için teolojik bir yetkinlik oluşturur.

Mani'nin öğretisi, ruhla beden, ışıkla karanlığın, iyilikle kötülüğün iyi bilinen gnostik dualizmine dayanır; fakat bunu kendi İran mirasına dayanarak en köklü şekilde destekler. Ayrıca evrenin izlediği yol, yinelenen dönemler olarak görülmüş ve Gnostisizm'in o zamana değin yalnızca nüve şeklinde bilinirken tamamıyla sistemleştirilmiştir. İran'ın burada da manevi babalık yaptığı anlaşılıyor. Zamanın geriye döndürülemez bir süreci ve zamansallığın bir ifadesi olarak anlaşılan kozmik gelişme, bu haliyle ışığın karanlıktan giderek kurtuluşunun dayandığı arka plana karşıt olarak görülür. Temel gnostik düşüncüyü son derece katı biçimiyle ilk defa ortaya koyan Mani'dir: Kozmoloji kurtuluş öğretisine bağlıdır. Alem, yeryüzü ve insan, hedefi, Tanrı'nın (bir bölümünün) Tanrı tarafından kurtarılması olan ve orada insanın, anılan hedef için kesin bir araç olduğu bir sürece tabidir. Bu dünya sürecini bilme (gnosis), ışığın potansiyel taşıyıcısı olarak insana kurtuluşunu garanti eder ve onu aynı zamanda etkin bir destekçi durumuna getirir; bu, gnostik Maniheizm dindarlığının bir göstergesi olan "kozmetik bir sorumluluk duygusuna" yol açar.

Sistemin esası ve belki de en eski özellikleri şunlardır:¹⁴

Mani Sistemi

Başlangıçta ışık dünyası ve karanlık dünyası ya da iyilik ve kötülük ilkesinin anlaşılmasız zıtlığı bulunur. Kuzeyde ikamet eden ışık ülkesinin yöneticisinin çeşitli isimleri vardır: *Ululuğun Babası, Işık Cennetinin Kralı, En Kutsal Baba* ya da sadece "Tanrı" (İran metinlerinde *Zürvân*, yani *Tanrı* "Zaman"). O, kendini *azalar* ya da *dünyalar* (aeons) olarak da düşünülen beş ruhsal sıfatla ya da esasla izhar eder: Akıl, düşünme, idrak, kurgu ve tefekkür. Dahası O çok sayıda aeons ve ışık dünyaları ile kuşatılır. Güneyde ikamet eden Karanlık ya da Heyula (madde) de, her biri ifritlerle meskün olan ve birer arkon tarafından yönetilen bir kral ve beş "dünya"ya sahiptir: Duman, ateş, rüzgar, su ve karanlık. Tabiatındaki çalkantı ile sürüklenen Karanlığın gecesi (heyula), ışık krallığının sınırlarına gelir ve kıskançlıkla dolu bir şekilde onunla savaşmaya başlar. Bu, iki ilkenin karışımının (ikinci) safhası için uygun bir fırsattır. Işık Tanrısı, karanlığın meydan okuyuşuna karşı koyabilmek için devam eden dünya sürecinde ışık dünyasının eylemi için temel teşkil edecek olan üç çağrı'yı yaratır. İlk önce, kendisinden

14 Önceki bölümde sıkça olduğu gibi burada da *Kindler Encyclopedia* "Die Grossen der Weltgeschichte"de "Mani" adlı makalemi ve özellikle de s. 533 ve devamını esas alıyorum.

“Hayatın Annesi” çıkan “Büyük Ruh” ya da “Hikmet” yaratılır. Hayatın Annesi, *giysileri* veya *oğulları* diye adlandırılan beş unsur; ateş, rüzgar, su, ışık ve esir ile donanımlı olan *Urmensch*’i (ilk insan, İran anlatımında *Hürmüz* olarak adlandırılır) yaratır. Bu beşli grup, “Yaşayan Ruh” diye de adlandırılır. *Urmensch*, karanlıkla savaşmak için iner fakat yenilir ve beşli *ruh*’unu yeraltına bırakır. Bununla beraber bu süreç Maniheizmlerce bir mağlubiyet olarak değil, *Urmensch* ya da onun ruhunun Heyula’yı yakalamak için sadece bir yem olduğu önleyici bir tedbir olarak yorumlanır. Her halükarda ışık kralı, yine beş *oğul* veya *tanrı*’lara (Light-Adamas bunlar arasındadır) sahip olan *ışık varlıklarının sevgilisi, büyük mimar, yaşayan ruh* (Eski İran’da *Mithra* diye adlandırılır)’un formunda *Urmensch*’in kurtuluşu için ikinci bir çağrı’yı yapar. Aşağıda *Urmensch*’e uyarıcı bir “çağrı” gönderilince o da cevapla karşılık verir (çağrı ve cevap birlikte yaşam düşüncesini meydana getirir). *Yaşayan ruh*, *Urmensch*’in çıkarılması ile sonuçlanan kurtarma faaliyetine başlar. Bu kurtuluş, daha sonra Adem’in ve sonunda tüm insanlığın kurtuluşu için bir modeldir. *Urmensch*’in beş unsuru ya da *ruh*’u karanlığın gücünde kaldığı için süreç henüz tamamlanmamıştır, fakat *yaşayan ruh*, onların kurtuluşu için dünyanın yaratılışını başlatır. Bu, yuttukları ışığın miktarına göre yıldızlar, gök ve yer için inşa materyali olarak ışık gören beşli *ruh* formundaki arkonlar aracılığıyla olur. Böylece evren, ışık ve karanlık taneciklerinden meydana gelir. Mani’ye göre bu nedenle evren, özellikle güneş ve ayın olumlu değerlendirilmesinde açık olduğu üzere tamamen ifritlerin kontrolü altında değildir. Kozmik düzenin muhafazasından yaşayan ruhun beş oğlu (tanrılar) sorumlu olup, onların her biri evrenin bir parçasını korur. On gök küre ile sekiz yer küre zikredilir. Işık parçacıklarının gerçek kurtuluşu için evren harekete geçirilmelidir. Bunun için üçüncü “çağrı” meydana gelir. Asıl figür *üçüncü elçi, veya ışık krallığının Tanrısı* olup, onun ikamet yeri güneş, burçlar kuşağını temsil eden on iki ışık kızı (virgin) da onun dişi görünüşü, yani kızlarıdır. O, üç ateş, su ve rüzgar çarkı biçimindeki ışığın arındırılma mekanizmasını harekete geçirir. Temiz ışık parçalarının alınması için *mükemmel insan* olarak da adlandırılan “şeref sütunu”nu (*Urmensch*’in bir düzenlemesi olarak) yaratır. Bu, samanyolunda görülür. Oadaki kurtulmuş ışık parçacıkları, bu tanecikleri kendinde bir araya getiren aya yükselir (dolunay). Ay daha sonra onları geçirmek için kendini güneşe boşaltır (yeni ay) ve ışık tanecikleri de oradan aynı zamanda *yüce usta (great architect)* tarafından planlanan *yeni aeon*’a gider. Üçüncü elçi, onların ele geçirmiş olduğu ışığın karanlık arkonlarını uzaklaştırmak için kendini açık bir şekilde erkek ve dişi görünüşünde gösterir. Bunun üzerine şehvet düşkünü arkonlar ya kendilerini kirletirler, ya da düşük yaparlar. Bir taraftan sperm kurak bölgeye düşer ve

bitkiler dünyasını oluşturur; diğer taraftan da denize düşer ve *Light-Adamas* tarafından mağlup edilen bir deniz canavarını meydana getirir. Yine, düşük doğmuş embriyolar yeryüzüne düşer, ifritler meydana gelir ve iştahla bitkilerin meyvelerini, yani ışıkla karışmış olan karanlığın tohumlarını yutarlar; kendilerini döllerler ve böylece hayvanlar alemini meydana getirirler. Binaenaleyh ışık parçacıkları bitkilerde (ki bunlarda özellikle güçlü bir şekilde), hayvanlarda ve ifritlerde bulunur. Karanlık, ışık parçacıklarının tamamen kayboluşundan korktuğu için onları mümkün olduğunca kendine yakın tutmaya gayret eder ve üçüncü elçinin karşı çıkmasına rağmen bir yaratma planlar. İlk insan çifti (Adem ve Havva, Eski İran'da: Gêhmurd), seçilen iki ifrit (*demons*) Saklas (ahmak) ve Nebroel (Namraêl olarak da isimlendirilir)'in önce diğer tüm ifritleri onlarda kalan ışığı almak için iştahla yutmalarıyla üçüncü elçinin erkek-dişi suretine göre yaratılır. Şu an bütün olaylar ilk insanın kaderine bağlıdır. Işık dünyasının karşıt önlemi, Adem'i her şey hakkında aydınlatmak ve böylece kurtarıcı *bilgi*'yi ulaştırmak için gönderdiği üçüncü elçi Muhteşem İsa'nın çağrısından ibarettir. Karanlığın planı böylece bir kere daha engellenmiştir. Adem ile yaratılan insanlığın kurtuluşu için Muhteşem İsa, bütün havarilerin babası olan *ışık zihni*'ni (ışık-nus, Eski İran'da büyük Manûhmêd) çağırır. Işık zihni, onların kurtarıcı mesajıyla bütün kurtarılmış insanlara girer. Ruh, ışık-nus'un beşli hediyesi aracılığıyla kendi bilincine varır ve kendi direnç gücü içerisinde desteklenir. İnsan bu nedenle dünya olaylarının merkezi konusudur. Onun ruhu, ışığın (yani Tanrının) parçası olarak korunması gereken unsurdur ve koruyucu element, vahiy ya da bilgi vasıtasıyla ona ihsan edilen *ruh* (nus veya evrensel ruh)'dur. Beden, ruhun kurtarıldığı safhadan asli konumuna yükselmesi için ölümle asli konumuna yani karanlığa dönen, insanın karanlık, kötü kısmıdır. Fakat uyandırılmadan duran ruh, kurtarıncaya ya da son yargıya kadar yeni bir hayat içinde yeryüzünde yeniden doğar (ruh göçü). Tüm dünyanın bu dramatik sonu, ışığın kurtuluşu bir dereceye kadar tamamlandığında meydana gelir. Ardından Hıristiyan ve İran geleneğinden bilinen şu olaylar takip eder: İsa'nın bir kral olarak ortaya çıkışı, dünyanın muhakemesi ve kalan son ışık unsurlarını temizleyen büyük bir yangın felaketiyle maddi dünyanın sona ermesi. Heyula (madde) hapsedilir ve hiçbir yeni evrenin varolmamasına dikkat edilir. Böylece asli durum daha köklü bir şekilde iade edilir. Daha sonraki toplumlarda, ışığın bütün parçalarının ne de olsa çok ağır bir karanlık karışımı taşıyacağından gerçekten gelip gelmeyeceği sorusu bölünmelere yol açtı.

Kurtuluş İnanç

Mani'ye göre kurtuluş hadisesi, esasında ruhun bilgi vasıtasıyla uyanışına dayanır. Maniheist öğretiyeye göre bu uyanış için tarih sürecinde değişik yer ve zamanlarda ortaya çıkan ve sadece tek bir mesaja, kurtarıcı hakikata aracılık eden ışık elçilerine ihtiyaç vardır. Şit, Nuh, Enoş, Enok, Sam, İbrahim, Buddha, Aurentes, Zerdüş, İsa ve Pavlus gibi *Kitab-ı Mukaddes*'te ve onun dışında yer alan şahıslar *ışık elçileri* ve böylece Mani'nin öncüleri olarak düşünülür. Mani'nin kendisi son neslin elçisi ve tamamlayıcısı, önceden haber verilen Mesih ve bütün dinlerin tamamlayıcısıdır. Bu durum, onun kendini nasıl gördüğüdür. Bundan dolayı zengin ilahî literatüründeki tanımlamalardan açıkça anlaşıldığı üzere toplumu onu *kurtarıcı, aydınlatici, (ruh) hekimi*, hatta *Tanrı* olarak gördü. Mani sisteminde İsa figürü, Gnostisizm'de sıkça olduğu üzere çeşitli ferdi şahıslara ayrıldı: Tanrısal alem'in gnostik Mesih'ine karşılık gelen vahyin tanrısal sureti olarak *Muhteşem İsa*, tanrısal ya da ışık-nus'un emirlerine göre hareket eden ve sadece görünüşte ıstırap çeken (bu sebeple çarmıhın kurtarıcı bir değeri yoktur ve o daha çok sembolik bir değerdir) ışık elçisi olarak dünyevî İsa; diğer metinlerde kurtuluşu bekleyen *genç İsa* zikredilirken, Kuzey Afrika Maniheizminde de ışığın ıstırap çeken parçalarının, Urmensch'in *yaşayan ruhumun* sembolü olarak "ıstırap çeken İsa" (İsa patibilis) vardır.

Mani Kilisesi

Mani tarafından düzenlenen *kilise*, artık ışığa eziyet etmekten sakınarak ve de onu temizleyip geriye dönmesine çalışarak hala dünyada mevcut olan ışığı gözetleme görevi olan son kurtuluş topluluğudur. "Bütün yaşam ilişkilerini asgariye indirmek" (H. Jonas)'den ibaret olan hayata karşı asketik tutumdan anlaşıldığı üzere, pratikte bu ancak çok az kimse tarafından başarılabilir. Bundan dolayı netice, toplumun iki ayrı gruba bölünmesidir. *Kilise*'nin gerçek özü, etrafında büyük bir "dinleyiciler" (auditores) veya "din eğitimi alan öğrenciler" halkası toplanan, *dürüstler* ya da *hakikiler* diye de isimlendirilen *seçkinler* (electi), *mükemmeller*'den oluşur. Hiyerarşi sadece seçkinlerden oluşur: Mani'nin vekili olarak *kilise'nin başı* (archegos, princeps), on iki havari ya da *öğretici* (magistri), 72 *piskopos* ya da *diyakoz*, 360 *yaşlılar* (mütevelli heyeti) ve *sıradan seçkinler*. Kadınlar seçkinlerin konumuna ulaşabilirler fakat resmîlik kazanamazlar. Belki de Buddist etkisinden olacak ki, Mani Kilisesi'nin dış görünüşü Türkistan'da Manastır şeklinde olmuştur.

Toplumun bu ikili yapısına bağlı olarak konulan etiksel-ahlaki (*ethic-moral*) davranış ölçüleri de değişir. Maniheist ahlak felsefesi ile katı istekler

ortaya çıktı. İlişkiyi kesme ile kurtuluşun sağlanması şeklindeki temel düşünceyi sadece seçkinler yerine getirebilirlerdi. Onlar “ağız, el ve cinsel organların üç mührüne” tabidir. Yani onlar yemeden ve içki içmekten, yalan söyleme ve riyakarlıktan, çalışarak ve cinsi ilişki ile doğaya zarar vermekten tamamen uzak durmak zorundaydı. Hayvanlara kötü muamele etme, bitkilere zarar verme (bu sebeple seçkinler öne eğilmiş yürürdüler) ve suyu kirletmenin tümü, orada hapsedilen ışığa *ışkence*'yi içerir ve bunlar kutsala saygısızlıktır. Mükemmeller kendilerini dini metinlerin araştırmasına, çoğaltılmasına ve çevirisine adanmış zorundaydılar ve bulguların gösterdiği gibi onlar örnek bir davranış sergilediler. Onlar iyi kağıt ve yazı materyali kullanmada meşhurdular. “Maniheistler kutsal kitaplarının ortaya çıkmasına gayret gösterirken, benzer şekilde Hıristiyanlar da kiliseler için aynı şeyi yapıyorlardı” sözü bir Arap yazarın (el-Cahız) yargısıdır. Fertlere maddi zenginliğe sahip olma yasaklandıysa da, cemaatin tahvil biçiminde bir kapitale sahip olmasına izin verildiğinden, bu şekilde Turfan gösterisindeki bulgular gibi bir zenginliğe ulaşıldı. St. Augustine, “Her kim faizle verirse ışığın haçını incitmez” der. Son dönem popüler Alman etimolojisi “*Manicheans*” kelimesini belki de bu ilk döneme, alacaklılara, tefecilere uzanarak “*Mahn-nicheans*”dan çıkarır. Diğer taraftan *seçkinin* hayatı zahidaneydi; onlara oruçla oldukça azaltılan sadece sebze yemeğine izin veriliyordu. Böyle bir yaşam, başkaları tarafından desteklenmedikçe sürdürülemeyeceğinden *dinleyiciler* (auditores) halkası, bir arı kovanındaki erkek arılar için çalışan işçi arılar gibi seçkinin yaşamı için bir zorunluluktur. *Dinleyiciler* seçkinin geçimini sağlamak zorundaydı ve bu onlar için iyi işler, sadaka (alms) sayıldı. Seçkin, onların kendi işi nedeniyle zorunlu olarak yüklendikleri günahı affetti, fakat onların kurtuluşu yani onların ruhlarının kurtuluşu ertelendi. Kurtuluş için fırsat, onların ışıkla dolu bitkilerin birinde ya da seçkinlerin birinde yeniden doğuşta yatmaktadır. Onlar, sadece Maniheist inançlarını kanıtlamak için yeterli olan on emri yerine getiren toplumun ikinci sınıf temsilcileriydi. Bu emirler şunlardı: Tek eşlilik, zinadan, yalan söylemekten, riyakarlıktan, putperestlikten, sihirbazlıktan, hayvanları öldürmekten, hırsızlıktan ve dinlerinde herhangi bir şüpheden kaçınmak ve ayrıca seçkinlerle bıkmadan ilgilenme görevi. Seçkinler olmaksızın Mani Kilisesi yaşayamazdı ve kuşkusuz kendilerini kiliseye *dinleyiciler* olarak bağlayan zengin tüccarlar da kilisenin ekonomik belkemiği ve orada burada rastlanan lüksün son derece etkili teşhirinin sorumlusudurlar.

Cemaatin Yaşamı

Cemaatların yaşamı ve özellikle de hizmetleri hakkındaki bilgimiz yetersizdir. Kurtarıcı sadece bilgi olduğundan Hıristiyan ayinleri karanlığın müesseseleri olarak reddedildi. Buna rağmen elbette dualar, ilahilerin ezberden okunuşu, mezmurları söyleme, kutsal metinleri okuma, oruç tutma ve bayramlardan oluşan tören ve ayinler vardı. Seçkinler için günlük yedi, *dinleyiciler* için de dört defa dua ya da şükür sözleri farz kılındı. Oruçla ilgili çok sayıda kural inananın hayatını kapladı. Seçkinler, önce 30 günü ard arda olmak üzere bir yılda yüz gün oruç tutmak zorundaydı. Toplum hayatındaki asıl olay, günde bir defa yenen ve özellikle ışığın arınmasına hizmet ettiği için kutsallaştırılan seçkinlerin genel yemeği idi (sofra). Bu, hıyar, kavun-karpuz, buğday ekmeği ve su ya da meyve suyu gibi yüksek derecede ışık ihtiva eden bitkilerden oluştu. “Dinleyiciler” bu yemeğe törensel olarak hizmet ettiler ve işledikleri günahlardan bağışlanmak için bu hizmetler için “sadaka” (alms) sağladılar. *Kesilmiş, öldürülmüş (killed), sıkıştırılmış, katledilmiş (murdered) ruh*, olarak tarif edilen yemekteki ışık, bu yemeğin yenmesi ile karanlığın ya da maddenin karışımından kurtarıldı, temizlenip arındırıldı ve böylece (sanki bir damıtıcı içindeymiş gibi) “seçkinlerde” zenginleştirildi. St. Augustine bize seçkinin melekleri dışı soluyacağını, evet, eğer bazı “Seçkin” azizlerin dişleri ya da karnı aracılığıyla özgür bırakılmazlarsa, duasındaki her bir inilti ve figanda ilahi parçaları ile en yüce ve doğru Tanrı'nın o durumda bağlı olduğu kutsalın parçalarını dışarı fırlatacağını söylemektedir. Hıristiyan tartışmacıların bu “gizemli yemeği” Evharistiya'nın bir taklidi olarak yorumlaması şaşırtıcı değildir.

Bayramlar ve Törenler

En büyük bayram, Mani'nin Şubat/Mart ayında ölümünün anısına kutlanan ve Hıristiyan Paskalya yortusuna karşılık gelen *Bêma Bayramı* diye adlandırılan bayramdı. Bu, kırk gün oruç ve günah itirafı ile açılırdı. Bayram günü Mani'nin resmi, *kürsünün* (Yunanca: bêma) üzerine asılır ve örneğin *Mani İlahiler Kitabı* 'nda bulunabilen dilek, övgü ve şükür ilahileriyle ışık elçilerine dua edilirdi. Elleri kaldırma ve sağ elin uzatılması –belki de bir vaftiz- gibi diğer törenlerin, seçkinin atanmasında ve dinleyiciler halkasına girişte rol oynadığı gözükmemektedir. Yine ölüye rahatı için yol göstermeye yardım eden bir çeşit *Ölü Ayini* de vardı. Doğu İran ve Orta Asya Maniheizmi'nin bir özelliği belki de Buddist modeli üzerine tasarlanmış olan günah çıkarma ve pişmanlık geleneğiydi. Günah çıkarma formülleri korunmuştur. Onlar hassas bir günah anlayışı sergilediler.

Günah Anlayışı

Söz konusu günahın gücünün farkında olma ve yeniden günaha düşme ihtimali, diğer çoğu gnostik mezheplere kıyasla Mani'nin öğretisini belirler. Şüphesiz ruh masum, iyi ve temizdir ve günahın mekanı sadece beden, veya yeryüzüdür. Fakat ilahi ruhun, ışık-nus'un yardımı olmaksızın ruh güçsüz olup, beden ve dünya formu içindeki karanlık güçlere karşı korumasızdır. Bundan dolayı ruhun dini düzenlemeler ve emirlerle desteklenmesi gereklidir. Cemaate giriş karanlığın gücünün etkisini kovar; fakat bedene [bu etkinin] zaman zaman galip gelmesinden tamamen koruyamaz. Basit bir *tövbe* (metanoia) ruhun temizliğini onarmak için yeterlidir. Bu nedenle günah çıkarma Maniheizm'de önemli bir müessese oldu. Affedilmeyen sadece ışık-nus, yani Kutsal Ruh tarafından aydınlatılan kurtarıcı bilgiye karşı bilinçli olarak karşı gelmedir ki, bu da karanlığa (heyula) nihai boyun eğmeye götürür.